

HISTORIA ECCLESIAE

Kovács Sándor*

Kolozsvár

Mutatis mutandis.

Unitárius lelkészképzés Kolozsvárott**

Az unitárius lelkészképzés története összefonódott Kolozsvárral. Az 1557. évi tordai országgyűlés határozata értelmében és az ország rendjeinek egyetértésével Izabella királyné városi iskolát létesített a kolozsvári domonkosok, a marosvásárhelyi ferencesek és a váradai Mindenszentek kolostorában. Az óvári kolostorépületben működő kolozsvári tanintézmény fenntartására a királyné tett alapítványt 1557-ben, ezt fia, János Zsigmond is megerősítette 1562-ben. Az iskola vezetését a város plébánosára, Dávid Ferencre bízta, aki reformatori céljainak megfelelően a protestáns iskolát teljességgel az unitarizmus szolgálatába állította.

Az iskola korai irattára jószerivel elpusztult, s így 16. századi belső rendjét, tantárgyait nem ismerjük pontosan. Ezek valószínűleg a humanista mintákat követték. A tananyag részét képezte Porphüriosz bevezetése Arisztotelész *Organon*jához, Franz Titelmans dialektikája, Cicero, valamint Plutarkhosz, Vergilius és Ovidius műveinek elemzése.¹ Az iskola első

---

* Kovács Sándor (Brassó, 1968) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (KPTI) unitárius docense. Teológiai tanulmányait a KTPI-ben végezte (1993), 1998 decemberéig Kolozsvárott végzett lelképásztori szolgálatot (3. sz. Unitárius Egyházközség), ezt követően pedig a KTPI oktatója. 1995–96-ban a Berkeley-i Starr King School for the Ministry (SKSM) ösztöndíjasa, 2005-ben pedig Sharpe-ösztöndíjas volt Angliában (Oxford és Manchester). 2016-ban egy fél évig oktató vendég tanárként a Berkeley-i SKSM-ben. Doktori disszertációját a Szegedi Tudományegyetemen védte meg 2007-ben. Kutatási területe: az unitárius egyház, iskola és szertartások története.

** Ez az írás annak az előadásnak szerkesztett változata, amely 2015. okt. 14-én hangzott el a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet által szervezett *Felekezeti teológia, egyetemes tudomány* témájú szimpóziumon.

¹ Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története I.* Fordította Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Az Erdélyi

korszakában itt oktatott a Melanchthon-tanítvány és grammatikaszerző Molnár Gergely (†1564), de a Dávid Ferencsel vitába szálló Szikszai Fabricius Balázs (†1576) és Károlyi Péter (1543–1576) is. Az unitárius tanok terjedésével a tanári kar is megváltozott. Az Európa minden szegletében üldözött antitrinitárius gondolkodók hosszabb-rövidebb ideig a kolozsvári iskola rektori vagy lektori tisztségeit is betöltötték. Itt tanított a pirnai származású humanista költő, Johann Sommer (1542–1574), a Khiosz szigetéről idekerült görög Jacobus Palaeologus (1520?–1585) volt domonkosrendi tudós, de itt találjuk a volt jezsuita Christian Franckent (1550?–1610) és a „zsidó doktorként” ismert nagy hatású gondolkodó, Matthias Vehe Glirius (1545–1590) hebraistát is. A magyar anyanyelvű tanárok közül Basilius István (1525–1592) hódoltsági és partiumi misszionárius, Hunyadi Demeter (†1592), Enyedi György (1555–1597) és Toroczkai Máté (1553–1616) püspökök nevét kell kiemelnünk.

A háromfokozatú és nyolc csoportba osztott kolozsvári tanulók mindennapi életét megőrző kéziratos jegyzőkönyvegyüttes kötetei 1626-tal kezdődnek, és a *Fasciculus rerum scholasticarum* címet viselik.² A mindenkori iskolafőnök vezette naplóban feljegyzett események az iskola belső életére vonatkoznak, de megörökítik a város, illetve az unitárius közösséget érintő fontosabb eseményeket is.³

A kollégium 16–17. századi tanrendje a hagyományos háromszintű oktatást követte. A kezdőcsoportban a kisiskolások (rudimentaristák, parvisták), az írást-olvasást, a vallás alapjait és a latin nyelv első elemeit elsajátító gyermekek tartoztak. Tanítójuk a diáktanár (kollaborátor) volt. A középső fokozatban (etimológisták, szintaxisták, poéták) a latin grammatika, retorika és poétika elemeivel ismerkedtek meg, tanítóik a kollaborátor és a lektorok voltak. A harmadik csoport tagjai közül kerültek ki a papi pályára készülő tógások és a világi hivatást választó szekundánsok, akik logikát, dialektikát, metafizikát, teológiát, héber és görög nyelvet tanultak a rektortól és a lektoroktól.⁴

A tanulmányok elvégzése után – hazai egyetem hiányában – a legtehetségebb tógások külföldi stúdiumokat folytatattak. A kolozsvári unitárius kol-

---

Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1. Kolozsvár 2005, 326. és 431.

² A *Fasciculus*sokról ld. Uzoni Fosztó István – Kozma Mihály – Kozma János: *Az erdélyi unitárius egyház története III/I.* Fordította Márkos Albert. A fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár Lehel. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1. Budapest–Kolozsvár 2018, 688., 10. számú lábjegyzet.

³ A *Fasciculus*sok tartalmazzák az iskola törvényeit is, ezeket 1654 februárjában kinyomtatták, de a nyomtatvány valahol lappang, sem az RMNY, sem az RMK nem tud létezéséről. *Az Egyházfűi számadáskönyvekben* (kézirat [A. kötet], a Kolozsvári Belvárosi Unitárius Egyházközség tulajdona) a következő bejegyzés olvasható: „1654. die Februarij. Georgj Deaknak az keonjnio[m]tatonak hogy az Scholabelj teorvenieket kinjyomtatta, fizettünk tolle fl. 4.”

⁴ Az unitárius kollégium történetéről ld.: Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900). I–II.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár 1935. Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2007.

légium rektorai és lektorai ritka kivétellel külföldi akadémiákon tanultak, így a kollégium élére képzett tanárok kerültek.⁵ A 17. század legismertebb lektorai és rektorai közül az orvos Csanádi Pál és Árkosi Gelei Benedek,⁶ a *Hetedszaki imádságairól* elhíresült Árkosi Tegző Benedek,⁷ a püspök Almási Gergely Mihály, a karteziánus filozófus Régeni Mihály Pál,⁸ az iskolaszervező Jövedécsi András és Kolozsvári Dimjén Pál nevét emelhetjük ki.⁹ Utóbbi a 17. század nagy iskolaszervező egyéniségei közé tartozik. Kolozsvári Dimjén igazgatósága alatt következett be az a sajnálatos esemény, hogy a Habsburg Birodalom rekatolizációs intézkedéseinek következtében a kolozsvári unitáriusokat megfosztották az óvári iskolától (1693), majd piactéri iskolájuktól is (1718). A 18. század iskolaszervezői, Almási Gergely Mihály, Várfalvi Pálfi Zsigmond, Szentábrahám Lombárd Mihály, Agh István püspökök a Bel-Magyar utcában létesített iskolában igyekeztek folytatni elődeik munkáját.

A 19. század első évtizedeiben a tanári kar kiváló tudósgárdával bővült, a filozófus Körmöczy János (1763–1836),¹⁰ a Kazinczyval is levelező jeles klasszika-filológus Molnos Dávid (1778–1836) vagy a német történetkritikai módszeren nevelkedett Sylveszter György (1786–1829) az unitárius teológiai oktatás kiemelkedő személyiségei.

Az unitárius Papnevelő Intézettől a Teológiai Akadémiáig

A lelkészképzés történetében intézményi szinten nem történt jelentős változás a 19. század közepéig, ugyanis gyakorlatilag a kolozsvári unitárius kollégium képezte mindazokat, akik az egyházi pályára készültek.¹¹ A papságra készülő if-

⁵ Dományházi Edit: A kolozsvári unitárius kollégium 17. századi története. In: *Keresztény Magvető* 107. (2001/3–4), (185–190) 186.

⁶ Kénosi Tózsér – Uzoni Fosztó: *Az erdélyi unitárius egyház története II.* Fordította Márkos Albert. A fordítást a latinnal egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2. Kolozsvár 2009, 244–253. és 496–499.

⁷ Földes Ferenc: Árkosi Benedek imádságoskönyve. In: *Keresztény Magvető* 103. (1997/3–4), (195–198) 195. Árkosi halálának időpontját 1661-re datálta a szakirodalom. Az *Egyházfiú számadáskönyvből* kiderült, hogy nem '61-ben, hanem 1660. október 20-án volt a temetése.

⁸ Készerű Bálint: Paulus Michael Rhegenius, az erdélyi unitáriusok és Descartes kései német követői. In: *A karteziánizmus négy száz éve / Four Hundred Years of Cartesianism / Quatre siècles de cartésianisme.* Szerk. Csejtei Dezső, Dékány András, Laczkó Sándor. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Szeged 1996, 285–296.

⁹ A felsoroltak életrajzát összefoglalta Gál Kelemen monumentális munkájában az igazgatók és tanárok rendjén a IX. és X. fejezetben. Ld. Dr. Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története II.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1935.

¹⁰ Szeretéagzó munkásságának méltatását ld. a *Keresztény Magvető* 120. (2014/3–4.), *Körmöczy János és a kortárs eszmei áramlatok* című számában.

¹¹ A Papnevelő Intézet és az Unitárius Teológiai Akadémia történetének összeállításakor Gaal György kutatásaira támaszkodtam. Ld. Gaal György: Az Unitárius Kollégium a XX. században. In: Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2007, 154–165.

jak szakszerű képzéséről 1845-ben határoztak a homoródalmási zsinaton; 1847-ben életbe lépett a szakképzés, de a forradalom és szabadságharc miatt akadozott az oktatás. A két-, majd háromévesre bővített lelkészképző kurzusra azok a diákok jelentkeztek, akik abszolvánták az úgynevezett filozófiai kurzust. 1859-ben a lelkészi pályát választó diákok egyebek mellett a következő tárgyakat voltak kötelesek hallgatni: dogmatika, etika, pojmenika, homiletika, katekétika, liturgika, Ó- és Újtestamentum, bibliai archeológia, exegézis, az unitáriusok története, pedagógia és zsidó nyelv. A képzést a püspök és a kolozsvári első pap vezették, nekik segítettek a kollégium tanárai. A tanfolyam elvégzése után a lelkészi pályára készülő személyek az Egyházi Képviselő Tanács által kinevezett bizottság előtt vizsgáztak. A hároméves teológiai szeminárium az 1860/61-es tanévvel kezdődött, és a tanári kar lelkész tagjai mellett – Székely Mózes (1805–1862), Kriza János (1811–1875), Nagy Lajos (1828–1910) – világiak is tanítottak: Brassai Sámuel (1797–1897) zsidó nyelvet, Mikó Lőrinc (1806–1872) pedig jogot. Az angol nyelvet fakultatív jelleggel Buzogány Áron (1834–1888), a későbbi miniszteri tanácsos kezdte tanítani 1861-től.

1885-ben bevezették a IV. évfolyamot, 1896-ban pedig megalakult az *Unitárius Vallásközönység Papnevelő Intézete*. Az új szabályzat értelmében az intézet végleg elvált a kollégiumtól, és Boros György (1855–1941) dékán személyében önálló igazgatót, 1901-től pedig az új kollégiumi épületben új, korszerűbb otthont is kapott. A lelkészképzés idejét háromról négy esztendőre emelték. Az intézet életében az 1909. év hozott újabb változást: az addigi papnevelő intézet főiskolává nőtte ki magát, és a munka négy rendes tanszéken önálló tanári karral, illetve új működési szabállyal kezdődött el.¹² A szemináriumok száma jelentősen megnőtt, ez az új teológiai intézet a gyakorlati lelkészképzést tartotta fő célkitűzésének. Az intézményfejlesztés a később püspökké választott Boros György dékán nevéhez kapcsolható. Boros György a hároméves teológiai szemináriumban kezdte el egyházi pályafutását 1879-ben. Ő készítette el az 1915-ben alakult *Unitárius Teológiai Akadémia* új szabályzatát.¹³ Az intézet életében jelentős változást jelentett három rendes és egy óraadó tanár alkalmazása, illetve az, hogy az akadémia papjelöltjei a Ferenc József Tudományegyetemen filozófia, jog és pedagógia tárgykörében tíz előadást hallgathattak. 1915-ben hat tanszéket terveztek, és ezekhez sorolták a különféle tárgyakat a következők szerint: 1. rendszeres teológia, 2. ószövetségi és 3. újszövetségi teológia, 4. történelmi és jogi tanszék, 5. gyakorlati teológia, 6. bölcsészet és neveléstudomány. Az ó- és újszövetségi tanszék különválasztása jelentős előrelépés volt a teológiai oktatás történetében, akárcsak a külön gyakorlati és bölcséleti-neveléstudományi tanszékek létesítése

¹² A Papnevelő Intézet neve 1909. szeptember 1-jétől Unitárius Teológiai Intézet, 1915-től 1948-ig Unitárius Teológiai Akadémia. A Teológiai Intézetben nem volt külön tanszéke a gyakorlati- és a bölcséleti, nevelési tárgyaknak. A gyakorlati tárgyakat a kolozsvári lelkész tanította.

¹³ Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár 1916.

is. A tanárok ez idő szerint elég sokat vándoroltak egyik tanszékről a másikra, és az is megtörtént, hogy pár évig gazdátlanul maradt valamelyik tanszék.

Az 1915-ben akadémiai rangra emelt intézetben folyó tanítást alaposan megakasztotta az első világháború, majd az ezt követő új államhatárok kijelölése. Az 1919/20-as tanévben két unitárius tanár – Boros György¹⁴ és Győrfi István¹⁵ – távollétében az unitárius diákok a református teológiai fakultáson hallgatták Kecskeméthy István (1864–1938) ótestamentumi és Makkai Sándor (1890–1951) bölcséleti előadásait. 1928-ban a tanulmányi időt öt évben határozták meg.

Az 1915-től működő Unitárius Teológiai Akadémia 1948-ig töltötte be hivatását. A teológiai tanári karban a 19. század utolsó évtizedeitől a Protestáns Teológiai Intézet 1949-ben történt megnyitásáig a következők tanítottak:¹⁶

- Őszösvetség:* Boros György (1879-től 1921-ig, ekkor átment a rendszeres teológiai tanszékre, 1928-ban pedig püspökké választották); Kiss Elek (1921-től 1946-os püspökké választásáig); Lőrinczi Mihály (1947-től 1959-ig).
- Újszövetség:* Boros György 1907-ig; György János (1907–1908); Gálfi Lőrinc (1909–1943); Kovács Lajos (1943-tól 1971-ig).
- Egyháztörténet és jog:* Mózes András (1881–1903); Csifó Salamon (1903–1934); Vári Albert (1934–1943); Benczédi Pál (1943–1948).
- Vallásbölcsélet és neveléstudomány:* Péterfi Dénes (1876–1911); Győrfi István (1912–1920); Varga Béla (1923–1933).
- Rendszeres teológus:* Gálfi Lőrinc 1892-től 1909-ig, utána átment az újszövetségi tanszékre; Boros György (1921–1928); Borbély István (1928–1932); Varga Béla (1933–1938); Abrudbányai Fikker János (1938–1944); Erdő János (1945–1959 és 1968–1996 között).
- Gyakorlati teológia:* Rendes tanszékként csak az 1930-as évektől működött. Ezt megelőzően a következők tanítottak: Ferencz József (1876–1905); Péterfi Dénes (1905–1911), ezután többnyire helyettes tanárok oktatták a szónoklattan, Csifó Salamon, Győrfi István, Vári Albert, Csíki Gábor, Borbély István; Vári Albert (1932–1934); Szent-Iványi Sándor (1934–1938); Benczédi Pál (1938–1939); Simén Dániel (1940–1959).

Az Unitárius Teológiai Akadémia egykori tanárai közül öten töltötték be a püspöki tisztséget: Boros György, Varga Béla (1886–1942), Kiss Elek (1888–

¹⁴ Boros György 1921 májusában térhetett haza. Széles körű külföldi kapcsolatai miatt a magyar kormány felkérésére Hollandiába, Angliába, Franciaországba, majd az Amerikai Egyesült Államokba utazott, hogy a békekötéskor protestánsok támogatását kérje. Útjáról naplót vezetett, de ezidáig nem került elő. Borost hazatérése után az egyházi főhatóság az 1921/22-es tanévvel kezdődően az őszösvetségi katedréről a rendszeres teológiára helyezte át.

¹⁵ Győrfi István (1887–1973) az 1920/21-es tanévben nem volt az országban, az egyház megbízásából ő is Nyugaton lobbizott. Többé nem is tért haza, világi pályára lépett, és lemondott állásáról.

¹⁶ Gaal György adatait használtam, ld. Gaal György: *Az Unitárius Kollégium a XX. században*, 162.

1971), Kovács Lajos (1909–1944) és Erdő János (1913–1996). Nem mellékes, hogy a következő püspök, Szabó Árpád (1935–2010) is a Protestáns Teológiai Intézet tanára volt.

Tanárválasztások az Unitárius Teológiai Akadémián

Az akadémia rendes tanárai a megfelelő képezéssel bíró felszentelt lelkészek sorából kerültek ki, voltak azonban kivételek is. Varga Béla filozófus és Borbély István (1886–1932) irodalomtörténész hamarabb kezdték meg tanári munkásságukat, mint teológiai tanulmányaikat, és felszentelésük előtt mindketten már az akadémián tanítottak. Az 1915-ben elfogadott új szabályzat lehetővé tette, hogy azok, akik már az egyetemet elvégezték, rendes hallgatók legyenek, az Egyházi Képviselő Tanács előterjesztése alapján pedig 2-4 félévet beszámítottak tanulmányi idejükbe. Így eshetett meg, hogy dr. Varga Béla 1920-ban kezdte meg tanulmányait, 1923-ban sikeres szakvizsgát tett, de már 1922-ben rendes tanárrá választották. Dr. Borbély István pedig 1924-ben szakvizsgázott, de 1923-ban már őt is óraadó tanárrá minősítették. Vargát 1924-ben, Borbélyt 1927-ben szentelték unitárius lelkésszé úgy, hogy gyülekezeti és gyakorlati lelkési szolgálatot egyikük sem végzett.

A tanszékek megüresedésekor rendszerint megélénkült az egyháztársadalmi élet, a magántanári és doktori fokozattal bíró aspiránsok megcélolták az éppen üresedésben levő tanszéket, és ha kedvező volt az egyházpolitikai konstelláció, elnyerték a megpályázott tanszéket. Az első, nagyobb visszhangot kiváltó tanárválasztás 1923-ra esett. Ekkor töltötték be ugyanis dr. Varga Bélával az ún. ötödik tanszéket. Ahhoz nem fér kétség, hogy a bölcséleti és neveléstudományi tanszékre Varga volt a legmegfelelőbb jelölt, csak hogy az Egyházi Főtanács határozata értelmében nem a bölcséleti, hanem a gyakorlati tanszéket kellett volna betölteni. A Teológiai Akadémia Igazgatósága már 1921-ben javasolta a tanszék rendes tanárral való betöltését, a főtanács pedig kimondta:

„[...] az ötödik theol. akad. tanári tanszéknek betöltését szükségesnek tartja, mielőtt az állam-kormány a tanszék fenntartásához szükséges összeget kiutalja. Mielőtt eziránt kellő garancia birtokában lesz [az] E. K. T. Felhatalmazza [a] Főtanács az E. K. Tanácsot, hogy ennek az *ötödik, vagyis a gyakorlati teológiai tanszéknek* [kiemelés KS.] betöltését kívánatosnak tartván, úgy tegye meg az intézkedést, hogy a tanszék már a jövő évi főtanácsi gyűlésen betölthető legyen.”¹⁷

A gyakorlati tanszék várományosa ez idő szerint a kollégium vallástanára, Vári Albert (1868–1953) volt, aki óraadói minőségben az 1919/20. tanévtől megkezdte a szónoklattan tanítását. Bukarestben is sikerült kieszközölni a fizetést, a főtanács által támasztott feltételek teljesültek, és Vári joggal számíthatott

¹⁷ *A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanács 1915. évi augusztus 29. és 30. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése JEGYZŐKÖNYVE* (továbbiakban *JEGYZŐKÖNYV*). Szerk. dr. Boros György egyházi főjegyző. Kolozsvár 1915.

megválasztására, ám 1923-ban a főtanács az Akadémia Igazgatósága és az E. K. Tanács javaslatára úgy döntött, hogy nem a gyakorlati, hanem a bölcsészeti és neveléstudományi szakcsoport tanszékét tölti be, és arra „dr. Varga Béla egyet. magán-, főgimnáziumi tanár afiát hívja meg”.¹⁸ Megjegyzendő, hogy dr. Varga Bélának ez idő szerint még nem volt meg a teológiai képesítése. Vári helyzetét az is gyöngítette, hogy sógora volt a Boros püspököt támogató dr. Ferenczy Géza (1866–1935) főgondnoknak. Boros püspök 1938-ban történt lemondatásának fényében sejthető, hogy Varga Béla támogatói¹⁹ az ismert bölcsészben látták a jövő püspökét. Az 1923-ban kezdődő egyházi pályafutás első stációjának tehát Varga tanárrá választása tekinthető. 1924-ben történt felszentelése után alig négy esztendővel főjegyzővé,²⁰ 1938-ban pedig püspökké választották. Vári Albertnek tíz esztendőt kellett várni ahhoz, hogy tanárrá válasszák, ám ez a „második” választás sem ment olyan könnyen. Boros György püspökké választásával megürült a rendszeres teológiai tanszék, az Akadémia Igazgatósága pedig meghirdette a nagy érdeklődést kiváltó pályázatot. Három jelölt adta be pályázatát: dr. Borbély István, a kollégium igazgatója, akit előző évben szenteltek pappá, Vári Albert kollégiumi vallástanár és dr. Pázsint Mihály lelkész (1867–1938). Az Akadémia Igazgatósága javaslatára dr. Borbély Istvánt választották meg a rendszeres teológiai tanszékre,²¹ Vári immár másodjára esett el a teológiai tanárságtól. Borbély ellen hűtlen pénzkezelés miatt fegyelmi eljárást indítottak, és a bíróság határozata értelmében állása 1931. október 1-jével ideiglenesen megüresedett. Sajnos Borbély fiatalon, életének 46. évében, 1932. március 20-án meghalt, ezzel ismét megüresedett a rendszeres teológiai tanszék, de ezúttal nem pályázatot hirdettek, hanem az 1933. évi főtanácson dr. Varga Bélát helyezték át a tanszékre.²² Ugyanakkor Vári Albertet is meghívták a gyakorlati tanszékre, ám mindössze egy esztendő múlva újabb változások következtek.²³ 1934-ben meg-

¹⁸ *JEGYZŐKÖNYV 1923*. Szerk. dr. Boros György egyházi főjegyző. XXIII. kötet. Kolozsvár 1923, 71.

¹⁹ Kelemen Lajos Naplójában részletesen tárgyalja dr. Varga Béla tanárrá választásának körülményeit, ld. Kelemen Lajos: *Napló II. 1921–1938*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kolozsvár 2018, 202–203.

²⁰ 1928-ban Kiss Elek is indult a főjegyzői tisztségért, első körben ugyan több szavazatot kapott Varga Bélánál, ez azonban nem érte el a törvény által megkívánt arányt. Varga a Főtanács előtt úgy nyilatkozott, hogy nem kíván főjegyző lenni, Kiss Elek hívei elszámolták esélyeiket, biztosra vették a győzelmet, ám Varga meggondolta magát. A Vári Albertre és Csifó Salamonra adott töredékszavazatok egyik félnek sem biztosították a fele plusz egy többséget. A főjegyzői állásra újabb szavazást rendeltek el, az összesen leadott 130 szavazatból dr. Varga Bélára esett 78 és dr. Kiss Elekre 52 szavazat. Ld. *JEGYZŐKÖNYV 1928*. Szerk. Csifó Salamon egyházi főjegyző helyett megbízva dr. Varga Béla egyházi főjegyző. Kolozsvár 1928, 42–43.

²¹ *JEGYZŐKÖNYV 1928*, 93.

²² *JEGYZŐKÖNYV 1933*. Szerk. dr. Varga Béla egyházi főjegyző. Kolozsvár 1933, 77.

²³ A tanári kar gyűlésein már felmerült annak gondolata, hogy a gyakorlati tanszékre Szent-Iványi Sándor lelkészt, magántanárt hívják meg. Szent-Iványi meghívása mellett Kiss Elek kardoskodott, Várit pedig Varga Béla támogatta. Kiss Elek azon javaslatát, hogy mindkét jelölt

halt Csifó Salamon (1865–1934), és az egyháztörténeti tanszék megüresedett. A Teológiai Akadémia Igazgatósága a megüresedett tanszékre a hirtelenjében magántanári vizsgát tett Benczédi Pál (1883–1966) kollégiumi vallástanár meghívását javasolta, az E. K. Tanács Vári Albert áthelyezésével kívánta megoldani a problémát. A Főtanács hosszas vita után titkos szavazást rendelt el, ennek nyomán az a határozat született, hogy Várit az egyháztörténeti tanszékre helyezik át, az üresen maradt gyakorlati tanszékre pedig Szent-Iványi Sándort hívják meg.²⁴ Szent-Iványi hosszú és sokszor megalázó huzavona után 1936-ban foglalta el a gyakorlati tanszéket.

Újabb változások az Unitárius Teológiai Akadémián

A 49 évnyi oktatói és majdnem tízéves püspöki tapasztalattal rendelkező Boros György lemondott, illetve lemondatták állásáról,²⁵ és helyébe Varga Bélát választották püspöknek. Püspökké választásával közel egy időben a gyakorlati tanszéken még meg sem melegedett Szent-Iványi Sándor Magyarországra költözött, s így egyszerre ismét két tanszéket kellett betölteni.

Az állások betöltésekor szépen kirajzolódik a Boros Györgyöt lemondatók azon törekvése, hogy minden kulcsfontosságú állást az egyházban megszerezzenek. Varga püspökké választásával Kiss Elek megkapta a főjegyzői széket, első törekvései közé tartozott fiatalabb elv- és harcostársai pozícióhoz juttatása. Így történt, hogy a második világháború kitörésének előestéjén a jobboldali beállítottságú Abrudbányai Fikker János kövendi lelkésszel (1907–1968) töltötték be a rendszeres teológiai tanszéket. Abrudbányai az 1934/35. tanévben kétszer is kérvényezte, hogy a rendszeres teológia tárgyaiból magántanári vizsgát tehesen, de mert nem teljesítette a szabályzatban előírt hat gyakorló lelkészi évet, 1936 júniusáig nem állhatott vizsgára. 1937/38-ban a szegedi egyetemen bölcsészdoktori címet szerzett, és joggal remélhette, hogy megkapja a rendszeres teológiai tanszéket.²⁶

A gyakorlati tanszékre is Boros ellenzői közül került jelölt, mégpedig Simén Dániel (1903–1969) lupényi lelkész személyében. Az ő megválasztására 1939-ben került sor, azt követően, hogy Szent-Iványi Magyarországra távozott, és állásáról lemondott.

Simén megválasztása a törvényesség határait feszegette, ugyanis a Főtanácsi Bizottság azt javasolta, hogy halasszák el egy évvel a megüresedett állás be-

nevét terjesszék az E. K. Tanács elé, a tanári kar elutasította, így végül Varga Béla álláspontja diadalmaskodott.

²⁴ *JEGYZŐKÖNYV 1935*. Szerk. dr. Varga Béla egyházi főjegyző és Anonya Mihály lelkész, egyházi tanácsos. Kolozsvár 1933, 53.

²⁵ A lemondatás körülményeiről ld. Pál János: Újabb adalékok a megyesi mozgalom történetéhez. In: *Keresztény Magvető* 113. (2007/4), 428–438. Máthé Zsigmond: Emlékezetből a Megyesi találkozóóról. In: *Keresztény Magvető* 111. (2005/2), (179–183) 179–180.

²⁶ Fegyelmi ügye tárgyalása előtt nem alkalmazhatták tanárnak, ezért tanszékét csak 1939. április 1-jével foglalhatta el.

töltését, mert sok érdemes és megfelelő képzéssel bíró gyakorlati lelkész van, akik elől nem lenne helyes elzárni az érvényesülés útját.²⁷ Többen is érveltek az állás próbaidőre való betöltése mellett, köztük Kelemen Lajos is. A Főtanácsi Bizottság id. Kovács Lajos (1882–1942) brassói lelkész titkos szavazást javasoló kérését sem fogadta el, s így a „medgyesi mozgalom” néven elhíresült és Boros püspök lemondatását kieroszakoló csapat vezéregyéniségei közül ketten, Abrudbányai Fikker János és Simén Dániel bekerült a tanári karba, és ezzel az egyház csúcsvezetésébe is. Az új tanárok teológiai felkészültségét nem az én feladatomban megítélni, de tény, hogy mind Fikker, mind pedig Simén az Imrédy-féle magyar párt tagjai, sőt vezetői voltak. Fikkernek közismert szélsőjobboldali nézetei és antiszemitizmusa miatt a világháború után menekülnie kellett.²⁸ Simén valamelyest alkalmazkodott az új világháború után, ez azonban nem mentette meg 1959-ben a letartóztatástól.²⁹

A Boros György püspököt lemondatók Medgyesen kezdtek el először szervezkedni, házigazdájuk a helybéli unitárius lelkész, Bende Béla (1901–1968) volt. Az új püspök megválasztása után a medgyesi lelkészt a sokkal jövedelmezőbb kövendi állással kínálták meg, majd amikor megtörtént a teológiák összevonása, 1948-ban teológiai tanári kinevezést kapott. Bende Bélát, az ipari munkásból lett „teológust” baloldali elkötelezettsége a Nagy Nemzetgyűlésig emelte. Kelemen Lajos mindhármukról (Abrudbányai, Simén, Bende) megalkotta a maga nagyon elfogult véleményét. Bende Bélát így jellemezte:

„[...] tudatlan és lelkiismeretlen ember volt, aki nem egyházi, hanem politikai érdekeket akart felülkeríteni.”³⁰

Simén Dánielről ezt írta:

„[...] jó szónoki tehetsége, de majdnem semmi tudományos előkészülete se volt, midőn teológiai tanárságát egy délutáni ülésen, az utolsó órákban kieroszakolták.”³¹

Abrudbányai Fikker János emlékét pedig így örökítette meg:

„[...] nagyszájú, inkább mérsároslegénynek, mint teológiai tanárnak való önbámulnok.”³²

Az öreg Kelemen Lajos már nagyon elfogult volt, amikor 1955-ben ezeket írta, jellemzése azonban megegyezett az egyház közvéleményével. A „medgyesi

²⁷ *JEGYZŐKÖNYV 1939*. Szerk. dr. Kiss Elek főszerkesztő. Kolozsvár 1940, 112–113.

²⁸ Pál János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944). In: *Regio: kisebbség, politika, társadalom* (2009/1), 117–146.

²⁹ Pál János: *1956 és következményei Simén Dániel unitárius teológiai tanár életpályájában*. Ld. <http://www.archivnet.hu/1956-es-kovetkezményei-simen-daniel-unitarius-teologiai-tanar-eletpalyajaban> (2019. márc. 18.).

³⁰ Kelemen Lajos levele unokaöccsének, Kelemen Miklósnak. MOL R 343. Dátátlan levél 1951-ből, 120. oldal.

³¹ Uo. 1955. XI. 12. keltezett levél, 271. oldal.

³² MOL R 343. 1955. XI. 12-én keltezett levél, 271. oldal.

mozgalom” néven elhíresült felforgatók kortársai hasonlókat írnak visszaemlékezéseikben, ha nem is olyan maró gúnnyal, mint Kelemen Lajos.³³

Az „új” tanári kar a második világháború alatt és után ismét átalakult. 1942-ben Vári Albert nyugdíjba vonult az egyháztörténeti tanszékről. Helyére Benczédi Pált hívták meg. 1943-ban, közel fél évszázados működés után elhunyt Gálfy Lőrinc, akinek halálával megürült az újszövetségi tanszék is. A szóba jöhető jelöltek között újszövetségesként Zoltán Sándor (1888–1979) homoródszentmártoni lelkész-magántanár neve is felmerült, de a Főtanács pályázathirdetés után a sokkal fiatalabb, de Strassburgban és Marburgban tanult, doktori fokozattal rendelkező Kovács Lajost választotta meg.

1944-ben a rendszeres teológiai tanszék is megürült: Abrudbányai Fikker János fennakadt a purifikációs rostán, és még időben elmenekült, az ő helyére Erdő Jánost választották. Megjegyzendő, hogy Erdő megfellebbezte saját megválasztását és kinevezését, és addig nem foglalta el állását, amíg a Főtanács nem döntött Abrudbányai Fikker János megüresedett állása tárgyában. 1946-ban Kiss Elek püspökké választásával az ószövetségi katedra üresedett meg. 1947-ben a főtanács Lőrinczi Mihályt (1911–1991) választotta az ószövetségi tanszékre. Ezzel meg is kezdődhetett volna a munka a teológiai akadémián, csak hogy az 1948-as esztendő újabb gyökeres változást hozott a protestáns lelkészképzés történetében. A kultuszminisztérium a november 13-án kelt, 42 898/1948. sz. rendeletében határozott az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet megalakulásáról, református, evangélikus és unitárius tagozatokkal. Ezzel a protestáns teológiákon is elkezdődött az új szocialista világrendbe való betagozódás. Az intézet élén a rektor, az egyes tagozatok élén pedig a dékánok álltak. A hét közös tanszék közül hat a református tagozat, egy pedig, a vallások története és összehasonlító vallástudomány megnevezésű, az unitárius tagozat hatáskörébe tartozott. Az unitárius tagozat rendes és helyettes tanárait a kultuszminisztérium erősítette meg, illetve nevezte ki.

1. *Ó- és újszövetségi bibliai tudományok*: dr. Kovács Lajos, 1949. január 25.
2. *Unitárius rendszeres teológia*: dr. Erdő János, 1949. április 23.
3. *Unitárius gyakorlati teológia*: dr. Simén Dániel főjegyző, 1949. jan. 25.

Az előadótanári állások a következők voltak:

1. *Unitárius egyháztörténet és egyházjog*: Lőrinczi Mihály, 1949. január 31.
2. *Unitárius egyházi ének-zene és liturgia*: Péterffy Gyula, 1949. június 11.

Az általános vallástörténet és összehasonlító vallástudományi, közös tanszékre Bende Béla került rendes tanárnak. Őt a Nagy Nemzetgyűlés Elnöki Tanácsa nevezte ki a január 31-én kelt, 73/1949 számú dekrétumával. Az unitárius karon négy rendes, két előadótanár, két titkár és egy altiszt nyert alkalmazást.

Az immár Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet ünnepélyes megnyitására 1949. február 25-én került sor. Az unitárius tagozat négy évfolyamára

³³ Ld. a 23. lábjegyzetet.

összesen huszonnégy hallgató iratkozott be. A háború utáni ínséges években nem volt könnyű megküzdeni a mindennapok anyagi szükségleteivel sem, s talán ennél is nehezebb volt szembemenni az ateista ideológiával. Romániát, és különösképpen Kolozsvárt, ez idő tájt a kiéleződő osztályharc, a devalváció, majd a pénzbeváltás és az elképesztő lakáshiány jellemezte.

Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának és személyzetének tagjai között 1949-ben ott voltak már a kollaboránsok is. A szocialista társadalom elkötelezett bérencei pedig mindent megtettek annak érdekében, hogy az új lelkésznevezéket az úgynevezett új emberideál követelményeinek megfelelően alakítsák. Kezdetben nem sok sikerrel jártak, 1959 után azonban teljes siker koronázta törekvéseiket: az unitárius karon nem maradt egyetlen olyan tanár sem, aki az új szocialista rendszerhez ne alkalmazkodott volna. Az *ahogy lehet* kényszerét talán el lehetett volna viselni, hiszen az elhurcolt tanárok helyébe (Lőrinczi Mihály, Simén Dániel, Erdő János) – ideiglenesen – jól képzett, külföldet megjárt tanárok kerültek. Lőrinczy Géza (1903–1975) kolozsvári lelkész a gyakorlati, Rostás Dénes (1903–1980) szentmihályi lelkész a rendszeres teológiát tanította. A gyakorlati tanszékről Lőrinczy Gézának menni kellett 1968 után, és helyét ideiglenesen Fazakas Ferenc (1933–2012) tordai lelkésszel töltötték be, azt azonban már nem tudták megakadályozni, hogy a legfőbb kollaboráns Izsák Vilmos (1919–1994),³⁴ aki éppen akkor szerzett doktori címet, 1973-ban ne foglalja el a gyakorlati tanszéket. Súlyos kompromisszumok árán folytatódott az oktatás, a letartóztatott tanárok közül csak Erdő János térhetett vissza tanszékeire, de ő is csak 1970-ben történt rehabilitációját követően (1968-tól óraadó tanárként tevékenykedett). Az 1970-es évek végétől a teológiai hallgatók létszámát is alaposan korlátozta a Vallásügyi Hivatal, s az 1980-as évek gyakorlata szerint az unitáriusoknak csupán egy katonavégzett és egy katonaköteles férfi felvételét hagyta jóvá.

Az unitárius lelkészképzést az elkötelezett tanárok, egyházközségeink áldozatkészsége, a lelkészjelöltek hivatástudata, de elsősorban Isten gondviselése mentette meg az elsorvadástól. Övé a dicséret, miénk pedig arcunk pirulása.

Felhasznált irodalom

- Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár 1916.
- Boros György (szerk.): *A Magyarországi Unitárius Egyházi Főtanács 1915. évi augusztus 29. és 30. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése JEGYZŐKÖNYVE*. Kolozsvár 1915.
- Boros György (szerk.): *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése JEGYZŐKÖNYVE 1923*. XXIII. kötet. Kolozsvár 1923.

---

³⁴ Oláh Sándor: Egy „demokratikus magatartású pap” az ügynökhálózatban. (1. rész) In: *Székellyöld* XVII. (2013/4) 74–95.; (2. rész) uo.: XVII. (2013/5) 115–137.; (3. rész) uo.: XVII. (2013/6) 79–100.

- Csifó Salamon – Varga Béla (szerk.): *A Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1928. évi november hó 18–19. napjain Kolozsvárt tartott rendes üléseiről szerkesztett JEGYZŐKÖNYV 1928.* Kolozsvár 1928, 42–43.
- Dományházi Edit: A kolozsvári unitárius kollégium 17. századi története. In: *Keresztény Magvető* 107. (2001/3–4), 185–190.
- Földes Ferenc: Árkosi Benedek imádságoskönyve. In: *Keresztény Magvető* 103. (1997/3–4), 195–198.
- Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900). I–II.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár 1935.
- Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2007.
- Kelemen Lajos: *Napló II. 1921–1938.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kolozsvár 2018.
- Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története I.* Fordította Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1. Kolozsvár 2005.
- Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó: *Az erdélyi unitárius egyház története II.* Fordította Márkos Albert. A fordítást a latinnal egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2. Kolozsvár 2009.
- Keserű Bálint: Paulus Michael Rhegenius, az erdélyi unitáriusok és Descartes kései német követői. In: Csejtei Dezső, Dékány András, Laczkó Sándor (szerk.): *A kartezianizmus négy száz éve / Four Hundred Years of Cartesianism / Quatre siècles de cartésianisme.* Pro Philosophia Szegedienzi Alapítvány, Szeged 1996, 285–296.
- Kiss Elek (szerk.): *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1939. december 3–5. napjain Kolozsváron tartott lelkészszenteléssel egybekötött évi rendes üléseinek JEGYZŐKÖNYVE 1939.* Kolozsvár 1940, 112–113.
- Körmöczy János és a kortárs eszmei áramlatok = *Keresztény Magvető*, 120. (2014/3–4).
- Máthé Zsigmond: Emlékezetből a Medgyesi találkozóról. In: *Keresztény Magvető* 111. (2005/2), 179–183.
- Oláh Sándor: Egy „demokratikus magatartású pap” az ügynökhálózatban. (1. rész) In: *Székegyföld* XVII. (2013/4) 74–95.; (2. rész) uo.: (2013/5) 115–137.; uo.: (3. rész) XVII. (2013/6) 79–100.
- Pál János: *1956 és következményei Simén Dániel unitárius teológiai tanár életpályájában.* Ld. <http://www.archivnet.hu/1956-es-kovetkezményei-simen-daniel-unitarius-teologiai-tanar-eletpalyajaban> (2019. márc. 18.).
- Pál János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944). In: *Regio: kisebbség, politika, társadalom* (2009/1), 117–146.
- Pál János: Újabb adalékok a medgyesi mozgalom történetéhez. In: *Keresztény Magvető* 113. (2007/4), 428–438.
- Uzoni Fosztó István – Kozma Mihály – Kozma János: *Az erdélyi unitárius egyház története III/I.* Fordította Márkos Albert. A fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár Lehel. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1. Budapest–Kolozsvár 2018.

Varga Béla (szerk.): Az Unitárius Egyházi Főtanács 1933. december hó 3.–5. napjain Cluj–Kolozsvárt tartott ülésnek *JEGYZŐKÖNYVE 1933*. Cluj-Kolozsvár. 1933.

Varga Béla – Antonya Mihály (szerk.): Az Unitárius Egyházi Főtanács 1935. évi december hó 15–17 napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek *JEGYZŐKÖNYVE 1935*. [H. és é. n., Kolozsvár 1935].

Levéltári források

Egyháziújság számadáskönyv. [Kézirat (A. kötet).] Kolozsvári Belvárosi Unitárius Egyház-köztség levéltára.

Kelemen Lajos levele unokaöccsének, Kelemen Miklósnak. MOL R 343. Datálatlan levél 1951-ből, 120. oldal. 1955. XI. 12-én keltezett levél, 271. oldal.

* * *

The aim of the paper is to trace a historical line of how the Unitarian ministers were trained at the Unitarian Theological Seminary of Kolozsvár. The first part shortly presents the most important stages of the Seminary beginning with the 16th century. The second part discusses the role of the newly elected Unitarian professors of the Seminary in the Transylvanian Unitarian Church especially during the beginning of totalitarian regime.

Keywords: Unitarian pastoral training, Unitarian Theological Seminary of Kolozsvár, history.